

BURSA'DA "TEKÂLİF-İ ÖRFİYYE" UYGULAMALARI (XVIII. YÜZYIL İKİNCİ YARISI)

Mefail HIZLI*

ÖZET

Devletin gelir kaynağını oluşturan vergiler, Osmanlı Devleti'nde iki ana başlık altında toplanmaktaydı. Bunlar "Tekâlif-i Şer'îyye" ve "Tekâlif-i Örfîyye"dir. Birincisinin çerçevesi İslam Hukuku, ikincisinininki ise Osmanlı Sultanları tarafından belirlenmekteydi. Tekâlif-i Örfîyye ülkenin varlığının devamı için zorunluydu ve devletin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartlara göre çeşitleri ve miktarları değişmekteydi. Bu vergilerle ilgili belgeler incelendiğinde halkın ödemek zorunda olduğu örfî vergilerin nerelere harcandığı ortaya çıkmaktadır. Bu makale XVIII. yüzyıl ikinci yarısında Bursa'daki uygulamaları büyük ölçüde yansıtmaktadır.

SUMMARY

The Practices of 'Takâloof al-'Orfeyyah'in Bursa (The Second Half of the XVIII. Century)

The tax income of the Ottoman State consisted of two groups: These were 'Takâloof al-Shar'îyyah' and 'Takâloof al-'Orfeyyah'. The basis for the first one was the Islamic Law while the basis for the second one was the Decrees of the Ottoman Sultans. 'Takâloof al-'Orfeyyah' was necessary for the survival of the country, and in terms of the variety and the amount it changed depending on the social and economic conditions. The archive documents show us where these taxes that people had to pay were spent to. This article here attempts to present a picture of these practices in Bursa in the second half of the XVIII. century.

---

* Prof. Dr.; U.Ü.İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı

Tarihe mal olmuş ya da halen varlığını sürdüren modern devletler gibi Osmanlı Devleti'nin de gelir kaynaklarının en önemli bölümünü vergiler oluşturmaktaydı. Osmanlı yönetiminde halkın vergilendirilmesi iki ana başlık altında gerçekleştirilmekteydi. Bu vergilerin ilki, çerçevesi İslâm hukuku ile belirlenmiş olup “Tekâlif-i Şer‘iyye” adıyla anılmaktaydı. İkinci ise, devletin lüzum hissedildikçe değişik zamanlarda, ancak şer‘î kurallar ihlâl edilmeden halktan muhtelif ad ve şekillerde aldığı vergilerdi ki, bunlar “Tekâlif-i Örfiyye” ismiyle bilinmekteydi. Bu vergilerin miktarı daha önceden genellikle kestirilememekte ve meydana gelen gelişmelere göre yürürlüğe girmektedir¹.

“Kent yaşamını ve ülke yönetimini yakından ilgilendiren, yöneticileri uğraştıran, yakınmalara, ayaklanmalara ve çeşitli yolsuzluklara neden olan bu vergiler grubunun nelerden ibaret olduğunu, nasıl saptanıp toplandığını belirtmeden İmparatorluğun sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymak oldukça güçtür”². Buradan hareketle, tekâlif-i örfiyye ile onun bir alt başlığı olan tekâlif-i şâkkadan kısaca bahsetmekte fayda vardır.

Daha çok ülkede baş gösteren ekonomik sıkıntılar yüzünden ortaya çıktığı anlaşılan tekâlif-i örfiyyenin toplanması bir mecburiyete dayanmaktaydı. Çok sayıdaki askerin beslenmesi, donanmanın hazırlanması gibi zorunluluklar, kesilmek bilmeyen harpler ve askerî seferler, zaten sıkıntılı günler yaşayan devlet hazinesinin işini daha da çıkmazlara sokmaktaydı. Bu sebeplerle devlet, II. Bayezid'in son yıllarında “İmdâdiye-i Seferiyye” adıyla ilk örfî vergisini yürürlüğe koymuştu. Söz konusu zaruret, devleti, örfî vergilerin devamlılığı ve çeşitliliği konusunda sıkı tedbirler almaya mecbur etmiş ve vergilerin adedi, ihtiyaca binâen çoğalmaya başlamıştır³.

“Tekâlif-i Örfiyye” (örfî vergiler) zamanla “Tekâlif-i Âdiye (mu‘tâde) ve “Tekâlif-i Şâkka” olarak ikiye ayrılmıştı. Başlangıçta daha ziyade harp nedeniyle ve kaidelere uygun toplanan ilk vergiye karşılık tekâlif-i şâkka, harp gibi bir mazerete gerek duyulmadan ve tekâlif kaideleri

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1983, III,437-439; Osman Turan, Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul 1971, s.81; Mustafa Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi, Ankara 1959, I,426-432; M.Fuad Köprülü-W.Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara 1973, s.166; Ziya Karamursal, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara 1989, s.164,181-191; Ziya Kazıcı, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul 1977, s.48-49,155-161; Nihad Sayar, Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, İstanbul 1977, s.9,70-76,98; B.Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, Belleten, VIII/32, s.619; Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara 1991, s.148.

² Çadırcı, age, s.148.

³ Bkz. Pakalın, age, III,437-438; Kazıcı, age,155-156. İlk örfî verginin “hudûs-ı avârız” olduğunu belirten Nihad Sayar, II.Bayezid dönemindeki ölçsüz sarfiyatın yanı sıra 1499/1500 yılında vukubulan ve “küçük kıyamet” olarak nitelenen depremin büyük tahribatının devletin mâlî durumunu altüst ederek hazineyi boşalttığını ve bu büyük tabii afet nedeniyle söz konusu verginin alınmaya başlandığını ifade eder. Bkz. Sayar, age, s.71.

dışında kalınarak tarh edildiği için bu vergiye şer'an müsaade verilmemiştir. Muhtemeldir ki, Osmanlılarda aslında şâkka vergisi uygulanmamış, ancak bazı örfî vergilerin kaidelere aykırı olarak tarh edilmesi sebebiyle "tekâlif-i şâkka"ya benzediği zannedilmiştir⁴.

Devletin örfî vergileri düzenli olarak toplaması XVII. yüzyılda başlar. Sayısı 97'ye kadar çıkan tekâlif-i örfiyenin en önemlileri arasında; imdâdiye-i seferiyye, imdâdiye-i hazariyye, iâne-i cihâdiyye, avâriz akçesi, bedel-i nüzül, tersane bedeliyesi, kalyoncu bedeliyesi, mürur ve ubur masrafı, bedel-i mübâşiriye vs. sayılabilir. Tanzimattan sonra bu vergilerin önemli bir bölümü uygulamadan kaldırılmıştır⁵.

Bu vergilerin yürürlükte bulunduğu dönemlerde halkın bazı mağduriyetlere uğradığı, bazen haksız vergi toplamalarının gerçekleştiği, bu sebeple de defalarca İstanbul'a şikayet içerikli başvuruların yapıldığına dair arşiv belgelerine yansıyan birçok bilgiye tesadüf edilmektedir. Bu tür vergilerin düzenli bir şekilde alınmaya başlandığı ilk yüzyılın ortalarında bile konuyla ilgili çok sayıdaki şikayet ve problemlerin mevcudiyeti, vergilerin tahsilindeki organizasyon eksikliği ile yakından alakalı olduğu intibahı vermektedir. Ancak bu husustaki başvurular kesinlikle ciddi bir şekilde değerlendirmeye alınmakta ve problemlerin halli yoluna gidilmekteydi⁶.

Tekâlif-i örfiyenin tahsili şu yöntemle yapılmaktaydı: Her sene vali, mütesellim ve voyvodalar tarafından, yörenin ileri gelenleri ve kadı marifetiyle memleketin erkek nüfusu veya evi (hane) üzerine tarh olunmakta, "rûz-ı hızır" ve "rûz-ı kasım" itibarıyla iki taksitte alınmak üzere tevzi defterleri tanzim edilmekteydi. Bu defterler, şer'iyye mahkemelerinin siciline kaydedilmekteydi. Bu defterlere, o yöreden alınması kesinlik kazanan ne kadar örfî vergi varsa tamamı yazılırdı. Yazılan bu miktar, "ale's-seviyye" fertlere taksim edilerek alınırdı. Bu defterlerin onaylı bir sureti, tahsil için Kethüda, Emin veya özel memurlara verilirdi. Mükellefler de buna göre vergisini vererek vazifelerini yapmış olurlardı⁷.

Eyalet veya sancak merkezi olan kentlerde yöneticilere ödenen imdâdiye-i hazariyye, imdâdiye-i seferiyye, hükümet merkezinden herhangi bir görevle gelip şehirde kalan ya da geçip giden mübâşir, ulak gibi kamu

⁴ Bkz. Kazıcı, age, s.156-157.

⁵ Bkz. Pakalın, age, III,437-439.

⁶ 1659-1660 tarihlerindeki tekâlif-i örfiyye ve tekâlif-i şâkka uygulamalarından duyulan rahatsızlıklar konusunda İstanbul'dan gelen emirlere örnek için bkz. Bursa Şer'iyye Sicilleri (BŞS) B 131/346 12a,28a,49b,50a,54b,64a. Konuyla ilgili belgelerin bulunduğu mahkeme sicili üzerinde yapılan bir çalışma için ayrıca bkz. Salih Pay, 1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer'iyye Sicili (Analiz ve Değerlendirme), UÜSBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1987, s.31,76-77,144-146,161, 189.

⁷ Bkz. Kazıcı, age, s.157-158.

görevlileri için yapılan harcamalar, ayaklanmaları bastırmak, eşkıyayı kovmak ve güvenliği sağlamak amacıyla yöneticilerin yapmak zorunda oldukları olağanüstü masraflar, kamuya ait onarım ve yapım işleri için ödenen paralar ile ulaşım ve haberleşme giderleri, kimi görevlilere verilen ücretler vergi olarak toplanmaktaydı. Ayrıntılı bir dökümünün mahkeme sicillerine yazıldığı giderlerin genel toplamına, “harc-ı imza”, “kalemiye”, “kağıd bedeli” gibi giderler de eklendikten sonra, kent merkezindeki halka, esnaf gruplarına ve kasabalarla köylere bölüştürülmekteydi. Bu tutanağın bir sureti incelenerek onaylanmak üzere İstanbul’a gönderilmekte idi. Onay alındıktan sonra gereken yapılmaktaydı. Bu işlemlerin bütünü, ilgili dönemde, “Tevzi Defteri”, bazen de “Salyâne Defteri” diye adlandırılmakta idi. Vergi dağıtma anlamında kullanılan bu terim, müstakil bir defteri ifade etmemektedir. Mahkeme kayıtlarının ve her türlü yazışmanın bulunduğu şer‘iyye (mahkeme) sicilleri bu iş için de kullanılmıştır⁸.

Hudâvendigâr Sancağı’nın merkezi olan Bursa’da, XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki uygulama bu bahsedilenlerden pek de farklı cereyan etmemekteydi. Tekâlif-i örfiyye sisteminin Bursa’da nasıl işlediği hakkında, önce ilgili döneme ait iki belge takdim edilecek, daha sonra da bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Bu belgelerin ilki 1750, ikincisi ise 1782 yılına tarihlenmiştir. Öncelikle belgeleri orijinaline sadık kalarak aktaralım:

Birinci belge:

“Bin yüz altmış üç senesi Muharremü’l-harâm’ının yirmi altıncı gününden işbu altmış dört senesi Zilka’deti’ş-şerîfesinin yirmi birinci gününe gelince bâ-fermân-ı ‘âlî Bursa’ya mürûr ve ‘ubûr eden ulakların menzil bârgirleri ve kulağuzları ücretleri ve te’min-i bilâd için gelen ağaların ve hatt-ı hümâyûn getiren tatar ağasına ve sadr-ı ‘âlî ağalarına ve mükellef Ahmed Ağa’ya ve Bursa vâlisi Sa’âdetlü es-Seyyid Mehmed Paşa’ya verilen zehâyir ve top masrafı ve çekirge helâkine ve Pınarbaşı ve Gökdere suları ta’mîrine ve akçe murâbahasına vesâir umûr-ı mühimme-i ma’lûmeye, ‘İzzetlü Pazarbaşı Veliyyü’ddîn Ağa’nın masrûfu olan meblâğ, a’yân ve eşrâf ve kethüdâyân-ı esnâf ma’rifetleriyle hisâb ve kitâb olundukda bi’l-cümle on iki bin beş yüz altmış sekiz guruşa bâliğ olub meblâğ-ı merkûmun iki senelik üç yüz seksen sekiz guruş imdâd-ı hazariyyesinden mâ’adâ humusu iki bin dört yüz otuz altı guruşa bâliğ ve hazariyye-i mersûme ile cem’an iki bin sekiz yüz yirmi guruşunu hasbe’l-mu’tâd ehl-i kurâya ba’de’l-ifrâz dokuz bin yedi yüz kırk dört guruşunu dahi ehl-i hırefe tevzi’ ve taksîm olunan defterdir ki, ber-vech-i âtî zikr olunur. Hurrire fi’t-târîhi’l-mezbûr li’s-seneti’l-merkûm.

---

⁸ Bkz. Çadırcı, age, s.148-149.

Tâife-i habbâzân	700 guruş
Tâife-i bakkâlân	620 guruş
Tâife-i kassâbân	470 guruş
Tâife-i kazzâzân	300 guruş
Tâife-i bezzâzan	600 guruş
Tâife-i haffâfân	550 guruş
Tâife-i mûytâbân	235 guruş
Tâife-i başcıyân	650 guruş
Tâife-i arpacıyân	226 guruş
Tâife-i hallâcân	120 guruş
Tâife-i sebbâkân	500 guruş
Tâife-i serrâcân	230 guruş
Tâife-i yaycıyân	700 guruş
Tâife-i na'lbendân	250 guruş
Tâife-i yasdıkçıyân	100 guruş
Tâife-i hayyâtân	350 guruş
Tâife-i dibâciyân	200 guruş
Tâife-i na'lçâciyan	280 guruş
Tâife-i eskiciyân	280 guruş
Tâife-i semerciyân	140 guruş
Tâife-i berberân	255 guruş
Tâife-i mumcuyân	120 guruş
Tâife-i 'attârân	363 guruş
Tâife-i çukacıyân	700 guruş
Tâife-i inceciyân ve desteciyan	800 guruş

Bundan aşığı kurâdır ki, ber-vech-i âtî zikrolunur:

Karye-i Câmi'likızık	120 guruş
Karye-i Değirmenlikızık	60 guruş
Karye-i Dikencik	30 guruş
Karye-i Fidyekızık	50 guruş
Karye-i Hamamlıkızık	60 guruş
Karye-i Derekızık	65 guruş
Karye-i Gözede	80 guruş

Karye-i Kozluviran	15 guruş
Karye-i Baba Sultân	50 guruş
Karye-i Aksu	15 guruş
Karye-i Dudaklı	25 guruş
Karye-i Barakfakîh	100 guruş
Karye-i Serme	30 guruş
Karye-i Enarlıdere	20 guruş
Karye-i Kayacık	60 guruş
Karye-i Ağlaşan	55 guruş
Karye-i Çataltepe	20 guruş
Karye-i Kestel	20 guruş
Karye-i 'İvaz Paşa	3 guruş
Karye-i 'İsâ Bey	30 guruş
Karye-i Vakf-ı Susığırılık	25 guruş
Karye-i Büyük Susığırılık	35 guruş
Karye-i Ada	45 guruş
Karye-i Hasan	60 guruş
Karye-i İğdir	30 guruş
Karye-i Kara Hıdır	60 guruş
Karye-i Samanlı	15 guruş
Karye-i Kazıklı	60 guruş
Karye-i Ahî	3 guruş
Karye-i Canbazlar	25 guruş
Karye-i Seç	110 guruş
Karye-i Avdancık	75 guruş
Karye-i Selçuk Gazi	25 guruş
Karye-i Karabalçık	70 guruş
Karye-i Akça	70 guruş
Karye-i Dürdâne	70 guruş
Karye-i Kelesan	80 guruş
Karye-i Depecik	80 guruş
Karye-i Balıklı	15 guruş
Karye-i Aksungur	25 guruş
Karye-i Ahmed Bey	20 guruş

Karye-i Mashara Hasan	70 guruş
Karye-i Izvat	70 guruş
Karye-i Soğanlı	20 guruş
Karye-i Balatı Yunus	80 guruş
Karye-i Karaman	10 guruş
Karye-i Hamidler	40 guruş
Karye-i İnkaya ve Çongara	10 guruş
Karye-i Dobruca	45 guruş
Karye-i Alişar	60 guruş
Karye-i Filadâr	170 guruş
Karye-i Göynüklü	20 guruş
Karye-i Çağrısan	12 guruş
Karye-i Bâdemli	15 guruş
Karye-i Yenice	15 guruş
Karye-i Soğanlı Çavuş	50 guruş
Karye-i Çeltik	14 guruş
Karye-i Gölcük	30 guruş
Karye-i Armud	20 guruş

Cem'an yekûn meblagayn-i mezkûreyn-i ehl-i hîrfet ve kurâ 12568
(Yalnız onikibinbeşyüzaltmışsekiz guruşdur)⁹
(Fî 28 Zilka'de sene 1164)¹⁰.

İkinci belge:

İkinci belge, ilkinden farklı olarak harcamaların hangi kalemlere yapıldığı ile ilgili birçok ayrıntıyı içermektedir. Gider kalemleri tek tek zikredilmiş, ayrıca bu giderlerin hangi esnaf gruplarından ve köylerden tahsil edildiği de belirtilmiştir. Tekâlif-i örfiyye ve tekâlif-i şâkka uygulamaları bağlamında ilginç sayılabilecek belgeyi aynen aşağıya dercediyoruz:

“Bin yüz doksan altı senesi Recebü'l-ferdinin on sekizinci gününden işbu bin yüz doksan yedi senesi Şa'bânü'l-mu'azzamının onuncu gününe gelince mahrûse-i Bursa'ya bâ-evâmir-i 'aliyye mürûr ve 'ubûr eden ulaklara verilen menzil bârgîrleri ve kulağuz ücretleri ve mahrûse-i mezbûreden ber-

⁹ Belgede genel yekûn olarak verilen miktar, rakamlar tek tek toplandığında çıkmamaktadır. Muhtemelen toplama hatası veya yanlış rakam yazımı söz konusudur.

¹⁰ BŞS B 117/387 26a-27a.

mantûk-i emr-i celflü'ş-şân tahrîr ve tesyîr olunan kalyoncu 'asâkiri yeniçeri tahrîriyçün gelen ocak mübâşirleri masrûfları ve sa'âdetlü Erzurum vâlisi devletlü Mehmed Paşa ve mîr-i mîrân-ı kirâmdan sa'âdetlü 'Abdullâh Paşa hazretlerinin esnâ-i murûrlarında zuhûr eden masrûfu ve hâlâ Kütahya vâlisi devletlü 'Abdî Paşa hazretlerinin bâ-buyuruldu mürûr ve 'ubûr eden mübâşirleri mesârifi ve sâir mesârif-i belde için şehir kethüdâsı Süleymân Çelebi'nin kîbel-i şer' den yedine i'tâ olunan tezkireler mûcibince bi'l-cümle masrûfu a'yân ve eşrâf ve kethüdâyânü'ş-şân ma'rifetleriyle hisâb olunan müfredât defteridir ber-vech-i âtî zikr olunur, hurrîre fi'l-yevmi'l-'âşir min Şa'bâni'l-mu'azzam li-seneti seb'a ve tis'în ve miete ve elf.

557 guruş 20 para Bâ-fermân-ı 'âlî mürûr ve 'ubûr eden ulaklara taraf-ı şer' den verilen mühürlü tezkire mûcibince menzil bârgîrleri ve kulağuzları ücretleri

886 guruş 39 para Devletlü Erzurum vâlisi Mehmed Paşa hazretlerinin Bursa'ya teşrîflerinde olan mesârifi

49 guruş 2 para Bâ-fermân-ı celflü'ş-şân yeniçeri tahrîriyçün ocak mübâşirlerine ber-mûcib-i müfredât mesârifi

1478 guruş 24 para Bâ-fermân-ı 'âlî Bursa'dan matlûb buyurulan kalyoncu 'asâkirinin ber-mûcib-i müfredât mesârifi

58 guruş 3 para Sa'âdetlü 'Abdullâh Paşa hazretlerinin teşrîflerinde ber-mûcib-i müfredât mesârifi

38 guruş 23 para Düstûr-i mûkerrem hâlâ Kütahya vâlisi devletlü 'Abdî Paşa hazretlerinin kethüdâlarının haremî Bursa'dan mürûrunda mesârifi

183 guruş 12 para Taksîd-i evvel, taksîd-i sâni, taksîd-i sâlis

11 guruş 3 para Devletlü 'Abdî Paşa hazretlerinin hazîne getüren çukadârlarının görülen mesârifi

11 guruş 3 para Ramazân-ı şerîfi i'lân için atılan top mesârifi

16 guruş 'Arafe ve 'îd-i şerîfde atılan top mesârifi

15 guruş 35 para 'Îd-i adhâda atılan top mesârifi

10 guruş 15 para Devletlü 'inâyetlü Bursa kâdîsi Efendimiz hazretlerinin teşrîflerinde atılan top mesârifi

15 guruş Bâ-fermân-ı 'âlî celb-i agnâm için ağanın masrûfu

25 guruş Def'a celb-i agnâm için gelen sadr-ı a'zam tatarına hizmet

30 guruş Nüzül bârgîrleri nizâmına gelen Zâ'im ağaya hizmet

15 guruş	Devletlü ‘Abdî Paşa hazretleri çukadârına
hizmet	
15 guruş	Sadr-ı a‘zam çukadârına hizmet
6 guruş	Yeri irsâl eden adama ücret
12 guruş	Mektûb irsâl olunan sâ‘îye ücret
170 guruş	Akçe murâbahası
150 guruş	Şehir kethüdâsına
50 guruş	Tahsîldâriye
30 guruş	Tahsîl-i kâtibiye
3 guruş	Ber-mu‘tâd kadîm münâdîbaşına
5 guruş 20 para	Ber-mu‘tâd kadîm Câmi‘-i Kebîr muvakkiti Halîl
Efendi’ye verilen	
200 guruş	Bursa kâdîsi Efendimiz hazretlerine harc-ı defter
40 guruş	Nâib Efendi hazretlerine
20 guruş	Kethüdâ Efendi’ye
5 guruş	Hazînedâr ağaya
5 guruş	Baş çukadâra
3 guruş	Serrâcbaşuya
3 guruş	Duhânîye
3 guruş	Kilârîye
3 guruş	Kahveciye
10 guruş	Sâir çukadârlara
20 guruş	Baş kâtib efendiye
5 guruş	İkinci Kâtibe
5 guruş	Sâir kâtiblere
20 guruş	Muhzırbaşuya
5 guruş	Tahtabaşuya
5 guruş	Sâir muhzırâna
2 guruş	Perdeciye
1 guruş	Kapuciya
5 guruş	Defter kaydiyesi
20 guruş	Devletlü ‘Osmân Bey hazretlerine gelen Süleymân
Bey’e verilen hizmet	
4222 guruş 29 para	Yekûn (Yalnız dörtbinikiyüzyirmiiki guruş yirmidokuz paradır)

Bâlâda tahrîr olunduğu vech üzre ber-mûcib-i müfredât mezbûr Süleymân Çelebi'nin bi'l-cümle masrûfu dört bin iki yüz yirmi iki guruş yirmi dokuz paraya bâliğ olub livâ-i Hudâvendigâr mutasarrıfları ümerâ-i kirâm hazerâtının üç 'aded taksîtleri ile meblag-ı merkûmun humusu olan sekiz yüz yedi guruş otuz beş para ki cem'an dokuz yüz doksan bir guruş yedi para meblag-ı merkûmdan ba'de'l-ihrâc hasbe'l-mu'tâd ahâl-i kurâya tahmîl olunub bâkî üç bin iki yüz otuz bir guruş yirmi iki para ehl-i hirefe isâbet etmeğın ahâl-i kurâ ve esnâfa 'alâ vechi't-ta'dîl tevzî' ve taksîm olunan defterdir, ber-vech-i âtî zikr olunur, hurrîre fi't-târîhi'l-mezbûr li's-seneti'l-merkûme.

Tâife-i habbâzân	151 guruş 39 para
Tâife-i kassâbân	162 guruş 38 para
Tâife-i bakkâlân	222 guruş 26 para
Tâife-i müytâbân	90 guruş
Tâife-i kazzâzân	71 guruş 5 para
Tâife-i bezzâzân	156 guruş 19 para
Tâife-i haffâfân	174 guruş
Tâife-i başcıyân	276 guruş 20 para
Tâife-i arpacıyân	45 guruş 27 para
Tâife-i hallâcân	41 guruş 29 para
Tâife-i sebbâkân	204 guruş 27 para
Tâife-i serrâcân	78 guruş 31 para
Tâife-i yaycıyân	222 guruş 31 para
Tâife-i na'lbendân	137 guruş 5 para
Tâife-i yasdıkcıyân	22 guruş 22 para
Tâife-i berberân	96 guruş 32 para
Tâife-i mumcıyân	37 guruş 2 para
Tâife-i 'attârân	129 guruş 2 para
Tâife-i inceciyân	256 guruş 37 para
Tâife-i çukacıyân	256 guruş 37 para
Tâife-i hayyâtân	112 guruş 37 para
Tâife-i dîbâciyân	11 guruş 12 para
Tâife-i na'lçacıyân	129 guruş 16 para
Tâife-i eskiciyân	106 guruş 19 para
Tâife-i semerciyân	35 guruş 29 para

Cem'an yekûn 3231 guruş 22 para (Yalnız üçbinikiyüzotuzbir guruş yirmiiki para)

Karye-i Câmî'likızık	45 guruş 9 para
Karye-i Değirmenlikızık	15 guruş 10 para
Karye-i Fidyekızık	19 guruş 20 para
Karye-i Hamamlıkızık	24 guruş
Karye-i Dikencik	18 guruş
Karye-i Derekızık	38 guruş 20 para
Karye-i Kozluviran	12 guruş 20 para
Karye-i Baba Sultân	16 guruş 20 para
Karye-i Dudaklı	6 guruş
Karye-i Barakfakîh	34 guruş 20 para
Karye-i Enarlıdere	13 guruş 20 para
Karye-i Kayacık	22 guruş 25 para
Karye-i Ağlaşan	9 guruş 8 para
Karye-i Çataltepe	9 guruş
Karye-i Kestel	9 guruş
Karye-i 'Îsâ Bey	16 guruş 19 para
Karye-i Vakf-ı Susığırılık	9 guruş 8 para
Karye-i Büyük Susığırılık	9 guruş 8 para
Karye-i Ada	9 guruş 8 para
Karye-i Ahî	4 guruş 24 para
Karye-i Hasan	9 guruş 8 para
Karye-i İğdir	30 guruş 8 para
Karye-i Karahıdır	10 guruş 29 para
Karye-i Samanlı	7 guruş 26 para
Karye-i Kazıklı	18 guruş 7 para
Karye-i Canbazlar	3 guruş 3 para
Karye-i Seç	39 guruş 19 para
Karye-i Avdancık	36 guruş 14 para
Karye-i Dobruca	12 guruş 8 para
Karye-i Serme	9 guruş 8 para
Karye-i Selçuk Gazi	19 guruş 28 para
Karye-i Akça	18 guruş 6 para
Karye-i Karabalçık	16 guruş 25 para
Karye-i Dürdâne	31 guruş 25 para

Karye-i Kelesan	37 guruş 27 para
Karye-i Depecik	4 guruş 20 para
Karye-i Balıklı	6 guruş
Karye-i Aksungur	6 guruş
Karye-i Ahmed Bey	6 guruş
Karye-i Mashara Hasan	19 guruş 25 para
Karye-i Izvat	19 guruş
Karye-i İnkaya ve Çonkara	22 guruş 22 para
Karye-i Soğanlı	6 guruş
Karye-i Karaman	7 guruş 20 para
Karye-i Balatı Yunus	31 guruş 20 para
Karye-i Hamidler	15 guruş
Karye-i Alişar	21 guruş
Karye-i Filedâr	82 guruş 20 para
Karye-i Göynüklü	4 guruş 20 para
Karye-i Çağrışân	6 guruş
Karye-i Yenice	5 guruş
Karye-i Soğanlıçavuş	16 guruş 20 para
Karye-i Çeltik	6 guruş
Karye-i Gölcük	25 guruş 20 para
Karye-i Armud	9 guruş
Karye-i Bâdemli	9 guruş
Yekûn ahâlî-i kurâ	991 guruş 7 para
(Yalnız dokuzyüzdoksanyedi guruş yedi paradır)	
Cemî‘-i cem‘an yekûn	4222 guruş 29 para
(Yalnız dörtbinikiyüzyirmiiki guruş yirmidokuz paradır)” ¹¹	

Bu iki belgeye ilâveten, aynı asrın sonunda 1800 yılında, bir önceki yılda yapılan masrafların 141770 kuruş gibi gerçekten büyük bir miktara ulaştığını bir başka belgeden öğreniyoruz. Bu miktarın 28494 kuruşluk bölümü yukarıda adları zikredilen köyler tarafından, diğer kısmı -ki 113276 kuruştur- ise şehir merkezindeki esnafça ödenmesi öngörülmüştü. Ödeme yapacağı tespit edilen yaklaşık 25 esnaf grubu arasından 10’unu örnek vermek istiyoruz. Buna göre, çuhacılar 9113, bakkallar 7656, bezciler 6337,

---

¹¹ BŞS B 220/445 13b-15a.

kasaplar 5643, berberler 3367, nalçacılar 4272, saraçlar 2445, hallaçlar 1480, semerciler 1270, mumcular da 1316 kuruş ödeyeceklerdi¹².

Konuyla ilgili belge örneklerini çoğaltmak mümkünse de, yukarıda verdiğimiz iki belgeden yola çıkarak, halkın ödemek zorunda olduğu örfi vergilerin hangi kalemlere harcandığı rahatlıkla takip edilebilmektedir. 1750 tarihli ilk belgede belirtilen vergi miktarının, kentte tam bir yıllık süreyle gerçekleştirilen harcamalarla şekillendiği anlaşılmaktadır. Zikredilen süre içerisinde, fermanla Bursa'ya gelip giden ulakların ulaşım ve kılavuz ücretlerinin yanısıra, hatt-ı hümayûn getiren tatar ağasına, İstanbul'dan gelen üst düzey resmî görevlilere, dönemin Bursa valisi Seyyid Mehmed Paşa'ya yapılan ödemeler, bazı önemli gün ve gecelerde atılan top masrafı, şehirde bir ara rahatsızlığa yol açan çekirge sürüsünün itlâfına gereken harcama, kentin önemli su kaynaklarından Pınarbaşı ve Gökdere sularının bakım ve onarımına ayrılan tahsisat vs. toplamının 12568 kuruş tuttuğu görülmektedir. Buradan da, sözkonusu paranın % 22,5 oranındaki 2824 kuruşluk kısmının köylülere, % 77,5 nispetindeki 9744 kuruşluk bölümünün de esnaf grubuna pay edildiği, dolayısıyla asıl ödeme yükünün esnafın omuzlarında olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu uygulamanın "tevzi' ve taksim defteri" adıyla mahkeme sicilinde yer aldığı da yine aynı belge zikredilmektedir.

Birinci belgede, ilgili dönemde 25 esnaf grubuna vergi tevzii ve taksiminin yapıldığı, en yüksek ödemeyi incecik ve desteci grubunun 800 kuruşla yaptığı, bunu 700'er kuruşla ekmekçi, yaycı ve çuhacı esnafının takip ettiği müşahede edilmektedir. En az ödeme yapacakların da 100 kuruşla yastıkçı esnafı, 120'şer kuruşla da hallaç ve mumcu esnafı olduğu belirtilmektedir.

Yaklaşık 60 köyün örfi vergiye tabi tutulduğu uygulamada Filadar köyünün 170 kuruş ile en çok ödeme yaptığı, bunu 130 kuruşla İğdir, 120 kuruşla Cumalıkızık, 110 kuruşla Seç ve 100 kuruşla da Barakfakih köylerinin takip ettiği görülmektedir. Diğerlerine nispetle daha zengin oldukları da anlaşılan bu köylerin aksine, taksim sırasında en düşük ödemenin 3 kuruşla Ahi köyü ve İvaz Paşa sakinlerine tahsis edildiği, bu iki köyü sırasıyla 10'ar kuruşla Kozluviran, Karaman, 12 kuruşla Çağrısan, 14 kuruşla da Çeltik köylerinin izlediği tespit edilmektedir.

1782 yılına ait ikinci belge ise Bursa'da bu tarihten önceki yaklaşık 13 aylık bir masraf panoramasını karşımıza çıkarmaktadır. Her yıl yapılan ve İstanbul ile gerçekleştirilen zorunlu gidiş-gelişler gibi rutin harcamaların dışında daha farklı kalemlerde de ödemeler yapıldığı gözlenebilmektedir. Halka ödetilecek olan bu vergi listesinde en önemli harcama kalemini, Bursa'dan istenen kalyoncu askerleri ile ilgili masraf oluşturmaktadır. Ayrıca belgeye göre bu dönemde Erzurum ve Kütahya valileri Bursa'yı

---

¹² BŞS B 275/504 89b-90a.

ziyaret etmiş ve yaptıkları harcamalar karşılanmış, yeniçerilerin yazımı için ocak mübâşirlerine ödeme yapılmış, Ramazan ayının girişi, arafe ve bayram günleri ile Bursa kadısının şehre gelişinde atılan top için belli bir fon harcanmış ve mahkemede görevli elemanlar ile diğer bazı görevlilerin tahsisatların ödenmişti. Bütün bu kalemler için yapılan harcama 4222 kuruş 29 para idi.

Öngörülen bu miktarın % 76,5 nispetindeki 3231 kuruş 22 paralık bölümü 25 esnaf grubuna, kalan %23,5 oranındaki 991 kuruş 7 paralık kısmı da köylere pay edilmişti. Ödeme listesine ilk bakışta da fark edileceği üzere, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde en çok ödeme yapan esnaf 276 kuruşla başçılar (sakatatçılar) idi. Bunu 256'şar kuruşla inceçiler ile çuhacılar, 222'şer kuruşla da bakkallar ile yaycılar takip etmektedir. En az ödemesi kararlaştırılan esnaf grubu ise 11 kuruşla dibacılar, 22 kuruşla da yastıkçılar idi.

Köyler arasında yapılan taksimata göre Filadar 82 kuruşla liderliği elden bırakmazken, bu köyü Cumalıkızık köyü 45, Seç köyü de 39 kuruşla izlemektedir. En az ödeyecek köyler ise Canbazlar 3, Ahi, Tepecik ve Göynüklü 4, Yenice de 5 kuruşla sıralanmaktadır.

Bu iki belgenin muhtevaları geniş ölçekte birbiriyle karşılaştırıldığında, en çok vergi ödeyecek esnaf grubu kapsamında inceçiler, çuhacılar ve yaycıların başı çektikleri görülmektedir. Hallaç esnafının ödeme gücünün çeyrek asırda pek değişiklik göstermediği ve en az ödeme yapanlar arasında yer aldığı müşahede edilmektedir. Köyler açısından duruma bakıldığında ise, her iki dönemde de Filadar köyünün üstünlüğü bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Cumalıkızık ve Seç köylerinin ilk üçteki yerlerini sağlamlaştırdıkları da gözden kaçmamaktadır. En az ödeme takdir edilen köyler konusunda listede bazı değişiklikler fark edilmekle birlikte Ahi köyünün bu sıralamada yerinin pek değişmediği ifade edilebilir.

Hemen belirtmeliyiz ki, esnaf grupları ya da köylerin, çok ya da az ödeme yapmaları birey sayıları ile ilgilidir. Esnaf ise, o iş kolundaki çalışanlarının sayısıyla, köyler için ise o köy halkının nüfusuyla vergi ödemelerinin doğrudan alakasının bulunduğu bilinmektedir.

Ayrıntılarını vermediğimiz 1800 yılına ait belgeyle birlikte bu üç belgede hemen hemen değişmeyen tek şey, esnaf grubu ile köylü kesiminin bu vergilerin pay edilmesindeki oranları olduğu söylenebilir. Esnaf grubunun hemen her dönem, bu tür örfî vergileri karşılama oranı % 70-75 arasında, köylülerin vergileri karşılama oranı ise % 20-25 arasında seyretmektedir. Bazen aradaki makas 1/5 oranına kadar açılmaktadır. Bu da gösteriyor ki, tekâlif-i şer'iyye denilen dinî verginin dışında tekâlif-i örfiyye gibi olağanüstü sayılabilecek vergilerin tahsilinde en önemli kesimi esnaf grubu oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu durum, sadece Bursa için değil, ülkenin

bütün şehir merkezlerindeki esnaf gruplarının ekonomik seviyelerinin yüksek olduğu ve devletin vazgeçemeyeceği ya da ihmal edemeyeceği önemli bir unsuru haline geldiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

- AKDAĞ, Mustafa, Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi, c.I, Ankara 1959.
- BURSA ŞER'İYYE SİCİLLERİ (BŞS) B 117/387, B 220/445, B 131/346, B 275/504.
- ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara 1991.
- KARAMURSAL, Ziya, Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara 1989.
- KAZICI, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul 1977.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuad - Barthold, W., İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara 1973.
- NEDKOFF, B.Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", Belleten, VIII/32.
- PAKALIN, M.Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.III, İstanbul 1983.
- PAY, Salih, 1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer'iyeye Sicili (Analiz ve Değerlendirme), UÜSBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1987.
- SAYÂR, Nihad, Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, İstanbul 1977.
- TURAN, Osman, Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul 1971.